

**TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN,
ERMENİ KOMİTELERİ TARAFINDAN
ŞEHİT EDİLENLERİN AİLELERİNE
YAPTIĞI YARDIMLAR**

Yrd. Doç. Dr. Erdal AÇIKSES*

ÖZET

Türk-Ermeni ilişkileri çerçevesinde, tehcir sırasında yetkili bulunan ve bu nedenle hayatını kaybeden kişilerin Cumhuriyet Meclisi'nde yad edilmiş olduğu, ailelerine ilgi ve destek sağlandığı görülmektedir. 27 Haziran 1926'da yürürlüğe giren bir kanun, Ermeniler tarafından şehit edilen kişilerin (Talat Paşa, Cemal Paşa, Bahattin Şakir, Sait Halim Paşa, Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey vs.) ailelerine yardım konusunu ele almıştır. Bu tavır, Türk devletinin bu neslin çocuklarına ve kalanlarına sahip çıkmasının göstergesidir.

Anahtar Kelimeler

Ermeni, Cemal Paşa, Talat Paşa, Kemal Bey, TBMM.

---

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

ABSTRACT

It is seen that The Turkish Grand National Assembly have aided the persons that is authorized and killed during the exodus at the frame of Turkish-Armenian relations and honored them. The Law that make out in 27 June 1926 have considered the matter of aids to the families of persons were killed by Armenians such as Talat Pasha, Cemal Pasha, Bahattin Şakir, Sait Halim Pasha, Boğazlıyan Qaimakam Kemal Bey. This attitude indicates the concern of Turkish State for the children and remainders of this generation.

Key Words

Armenian, Cemal Pasha, Talat Pasha, Kemal Bey, TGNA.

Türk – Ermeni münasebetleri ile ilgili yazılmış olan birçok kitap ve makalede isimleri geçen, Osmanlı Devletinde yöneticilik yapmış olan kişilerle ilgili, değişik yorumlar ve değerlendirmeler tespit etmek mümkündür. Özellikle tehcir olayı¹ sırasında yöneticilik yapanlarla ilgili olarak yapılan araştırmalar ve iddialar yıllardan beri süregelen bir tartışma olmuştur.

Biz burada tehciri irdelemek yerine, o dönemde Birinci Dünya Savaşı, tehcir ve sonrası Millî Mücadele döneminde yaşamış ve taraf olmuş kişilerce, bir kanun teklifi olarak verildiği andan itibaren olaylara da ışık tutacak bir duruma gelen bir kanun teklifinin meclisteki tartışmaları ve yazışmalarıyla, konuya taraf olan üçüncü şahısların dilekleri ile ilgili belgelerden de istifade ederek başka bir açıdan ele almaya çalışacağız.

Bu kanun 27 Haziran 1926 tarih ve 405 sayılı Resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren kısaca bundan sonra da bu konu ile ilgili olarak kullanacağımız ismi olan 882 numaralı kanundur.

Kanunun ismi “*Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen veya Bu Uğurda Suver-i Muhtelifle ile Düçar-ı Gadrolan Ricalin Ailelerine Verilecek Emlak ve Arazi Hakkında Kanun*” dur².

Bu kanun teklifi 29 Mayıs 1926 tarihinde meclise gelir ve tartışmaya açılır. Kanun “*Denizli Mebusu Haydar Rüştü Bey ve Rüfekası(arkadaşları)nun*” teklifidir. Bir çok milletvekili teklife imza atarak destek vermişlerdir³. Kanun olarak “*Riyaset-i Celileye*” sunulan teklifin birinci maddesinde; “*Ermeniler tarafından siyasi maksatlarla şehit edilen Türk rüesayı siyasesininin zevce yahut çocuklarına Ermeni emval ve emlaki metrukesinden bir mesken temlik olunur.*”

İkinci maddesinde ise; “*işbu meskenin kıymet ve mahiyeti şehit edilen zevatın en müreffeh zamanındaki hal ve şanı nazarı itibara alınarak takdir olunur.*”

1 Tehcir olayı ile ilgili olarak bkz. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara, 1990; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914 – 1918)*, Ankara 2001, Nejat Göyünç; “Türk – Ermeni İlişkileri Ve Ermeni Soykırımı İddiaları”, *Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri*, Bursa, 2000, Necdet Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaynakları M. Kemal Bey’in Yargılanması*, Ankara, 1999.

2 Adı geçen kanun için bkz. TBMM. Kavanin Mecmuası, Cilt 4, (ikinci basılış), Ankara, 1941, s. 940.

Kanun teklifi Başvekil İsmet (Paşa) tarafından Büyük Millet Meclisi Riyasetine 25 Kanunu Evvel 1341'(25 Aralık1925)de Büyük Millet Meclisi Riyasetine başlığıyla “ *Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen ricalin ailelerine ve evladına emlak ve arazi veya nakden tazminat itası hakkında Maliye Vekaletince tanzim ve tebliğ olunan ve İcra Vekilleri Heyetinin 23 kanunu evvel 1341(23 Aralık1925) tarihli içtimainda tezekkür ve meclisi aliye arzı tasvip edilen kanun layihasıyla esbabı mucibe mazbatasının musaddak sureti leffen takdim olunmuştur.*

Muktezasının müstacelen ifasına ve neticesinin işarına müsaade buyurulmasını rica ederim.” şeklinde bir üst yazıyla gönderilir.

Bu kanun teklifinin “esbab-ı mucibe” başlığıyla verilmiş sebebi ise

“ *Memleketimizin daima selameti atiyesini ve milletimizin terakki ve tefeyyüzünü ve saadetini emel ve düsturu hareket ittihaz etmiş olmalarından naşi suikasta maruz kalarak şehit edilen erkan ve ricali memleketin milletin yedi emanetine mevdu eytam ve eramilinin ekseri ahvalde duçarı fakru zaruret oldukları görülmektedir. Büyük mefkureler arkasında nihayet hayatlarını feda eden zevat- ı aliyenin aile ve evlatlarının tevhibi âlâmu için onları mükâfatlandırmak emsalini teşçi ve milletin hissi şükranını ızhâr ve teyit eder. İşte bu mütalaa ile merbut lâyihai kanuniye kaleme alınmıştır.”⁴ şeklinde izah edilir.*

Prosedür devam eder ve 1 Mayıs 1926 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin-i Maliye Encümeninin “ *Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen ricalin ailelerine emlakı milliyeden emlak ve arazi veya bunların satılan bedelatından nakden elli bin liraya kadar tazminat itası hakkında maliye vekaletince tanzim ve heyeti vekilece bittasvip meclisi*

3 Teklife imza atan milletvekillerinin listesi için bkz., “ *Ermeniler Tarafından Şehit Edilen Türk Rilesayı Siyasiyesinin Eytamına Ermeni Emvali Metrukesinden Mesken Temlikli Hakkında Denizli Mebusu Haydar Rüştü Bey Ve Rüfekasının Teklifi Kanunisi*”, **TBMM: Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 25, Sıra No: 193, s.133.

4 “*Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen Ricalin Aile ve Evlatlarına Emlak ve Arazi veya Nakden Tazminat İtası Hakkında Baş Vekâletten Gelen , (1/ 799) Numaralı Kanun Layihasıyla Denizli Mebusu Haydar Rüştü Beyin (2/ 511) Numaralı Teklifi Kanunisi ve Kavanini Maliye ve Muvazenei Maliye Encümenleri Mazbataları*”. **TBMM: Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 25, Sıra No: 193, s.132.

aliye arz olunan layihai kanuniye esbabı mucibesi mütalaa ve tetkik olundu. Memleketin selamet ve saadeti emrinde ibraz ettikleri fedakarlığın kurbanı olan ricalin, milletin yedi emanet ve şefkatine terk ve tevdi ettikleri eytam ve eramilinin refahları encümenimizce de muvafık görülmüş ve bu kabil suikast şehitleri ile efradı ailelerinin isimleri hükümetten resmen celp edilmiş olmakla birinci madde ona göre tashihen tadil ve diğer mevad baddetashih kabul edilerek muvazene-i maliye encümenine tevdiine karar verilmiştir.” şeklinde yazılarıyla sadece suikaste uğramış şehit ve ailelerinin isimlerinin hükümetten istenen birinci maddenin ona göre düzenlenmesi konusunda diğer maddelerini olduğu gibi kabul edilerek Muvazene-i Maliye Encümeni’ne sevkine karar verilmiştir.

Muvazene – i Maliye Encümeni de “ *Ermeniler tarafından şehit edilen Türk ricalinin eytamına emvali metrukesinden mesken temlik hakkında Denizli Mebusu Haydar Rüştü Bey ile rüfekasının teklifi kanunisi ve hükümet tarafından yine bu mevzua dair gönderilip Kavanini Maliye Encümenince tadilen kabul edilen layihai kanuniye tevhit edilerek Maliye Vekili Hasan Beyin huzuriyle tetkik ve müzakere edildi. Memleketin selameti için çalışmış ricali hükümetten olup Ermeniler tarafından yapılan suikastlarda şehit düşenler veya bu uğurda idam veya intihar gibi suretlerle dışarı gadrolarak terki hayat edenlerin ailelerinin fakru zaruret içinde bulunmaları tecviz edilmeyeceğinden layihai kanuniye bazı tadilat icrasıyla encümenimizce de kabul edilmiş ve muaddel şekli berayı tasdik heyeti celileye takdim kılınmıştır.”* Şeklindeki yazılarıyla ilgili mazbatayı Reisi Celile’ye gönderir.

Hükümet ise “ *Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen veya bu uğurda suveri muhtelif ile dışarı gadir olan ricalin ailelerine verilecek emlak ve arazi veya tazminat hakkında kanun layihasının*

Birinci maddesinde; “*Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen veya bu uğurda suveri muhtelif ile dışarı gadrolan merbut cetvelde isimleri muharrer ricalden her birinin terk ettiği efrad – ı ailesinin mecmuuna İcra Vekilleri Heyeti kararıyla emvali milliyeden yirmi bin liraya kadar emlak ve arazi veya emlakı mezkûre satış bedellerinden bu miktara kadar nakden tazminat verilir.”*

İkinci Maddesinde ise; "Bu suretle verilen tazminat mukabbilleri Maliye bütçesinde açılacak faslı mahsustan mahsup olunur." Şeklinde bir teklifle kanun teklifi, Maliye Encümeni'nin kararı değiştirilerek Muvazene-i Maliye Encümeninin de aynen kabul edilerek meclise sevk edilecek hale gelir.

Bu kanun teklifinden itibaren faydalanılan ailelerle ilgili bir cetvel sunulmuştur. Ermeni suikast komiteleri tarafından Şehit Edilen Rical ve Efradı-ı Ailesi başlığıyla verilen listede şu isimler bulunmaktadır;

İsmi	Efradı Ailesi
Talat Paşa	Zevcesi Hayriye Hanım, İsmi Tespit Edilemeyen Hemşiresi Hanım
Cemal Paşa	Zevcesi Seniha Hanım, Kerimesi Kâmuran Hâzım Hanım, Mahdumu Ahmet Behçet Necdet Bey
Cemal Azmi Bey	Zevcesi Müzeyyen Hanım, Mahdumu Yüzbaşı Kemal Ekmel Bey
Bahaettin Şakir Bey	Zevcesi Cenan Hanım, Mahdumu Alp ve Celasin Bey
Cemal Paşanın Yaveri Süreyya Bey	Validesi Hüseyine, Hemşireleri Melahat ve Mütehhile Hatice Hanımlar, Biraderleri Mustafa, Nurettin, Rüşan Beyler.
Cemal Paşa'nın Yaveri Nusret Bey	Zevcesi Perihan Elmas Hanım, Hemşiresi Nebiye Hanım, Biraderi Doktor Nihat Bey
Sait Halim Paşa	Mahdumları Prens Halim ve Prens Ömer Beyler (Ömer Bey Mısır'dadır.)
Tehcir Meselesinden Dolayı Kürt Mustafa'nın Riyaset Ettiği Divan-ı Harp Kararıyla İdam Edilenler	
Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey	Refikası Hayriye Hanım, Mahdumları Nasuhi, Ekrem, Mazlum, Tarık Beyler, Hemşireleri Faika ve İrfan Hanımlar, Biraderi Zonguldak'ta Mukim Mütেকait Cevdet Bey
Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey	Pederi Kereste Gümrüğü Müdürü Arif Bey, Validesi Nafia Hanım, Kerimleri Mazhar ve Müşerref Hanımlar, Mahdumu Adnan Bey.
Muhakemesinin Hini Cereyanında Firar Ve İntihar Eden Doktor Reşit Bey	Refikası Mazlume Hanım, Mahdumları Şinasi, Cezmi, Cehdi Beyler, Kerimleri Fikret, İsmet, Mütehhile Nimet Hanımlar.

Teklif meclise bu haliyle gittikten sonra tartışmalarda değişik görüşler ortaya atılmış ve hararetle tartışmalar yapılmıştır. Bu kanunun çıkmasına kimse karşı çıkmazken, daha genişletilmesi ve kanunda bazı tahditler koyulmasının gerekli olduğu tartışmalarda ortaya atılmıştır.

Bu tartışmalarda en önemli görüşlerden bir tanesi de bunun nakden verilmeyip emlak olarak verilmesidir.

Sinop Milletvekili Recep Zühdü Bey "...mal ve mülk bırakmışlardır fakat bu servet idaresiz ellerde israfa uğramıştır ve bugün hiçe inmiştir. Biz böyle bir muaveneti kabul ederken bunun maksadı tahsisini taht – ı temine almak ve ona göre tedabir ittihaz etmek mecburiyetindeyiz. İleride kimşenin böyle elleri ve avuçları boş bir halde gelmemesi için bendeniz, "... emvali milliyeden" kelimesinden sonra "gayri kabili terhin ve ferağ olmak üzere" kaydının ilavesini teklif ederim". Şeklindeki açıklayıcı ifadelerinden de anlaşılacağı gibi bu malların satılması ileride yine bu ihtiyaç sahiplerinin kötü durumlara düşebilecekleri konusunda bir tereddüdünün bulunmasından dolayı satış ve devrinin mümkün olmayacağı kaydının koyulmasını ister.

Yeni Recep Zühdü Bey konuşmasının devamında ilginç bir yaklaşımla " ....bendeniz düşünüyorum, biz bu kanunu kabul ederken hidemeti vataniyeden ziyade suikastçı Ermenilere bir mukabele istihdaf ediyoruz bunu, münhasıran hidematı vataniye endişesiyle yaptığımız vakit düşünülecek ve söylenecek pek çok sözler vardır. Çünkü memleketin her tarafı bir çok fedakarların eytanı ile doludur. Binaenaleyh; biz bunu mukabele bil misil mülahazasıyla yaptığımız için "emvali milliyeden" kaydının ilgasıyla "firari Ermeniler emvali metrukesinden verilir" ibaresinin kabulünü teklif etmiştir.

Bu teklifi yaparken, gerekçesi olarak da suikastçılara bir ihtar edilmiş olduğunu "siz herhangi bir Türk'e suikast icra eder ve öldürebilirsiniz fakat biz onun evladını yarın sizin gözünüzü çıkarmak, kafanızı kırmak için yine sizin paranızla yetiştiririz"⁵ ifadeleriyle izah etmiştir.

5 Sinop Milletvekili Recep Zühdü Beyin 29 mayıs 1926 Tarihli Konuşması İçin Bkz. TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 25, s. 602.

Kanun teklifinde bir çok ilginç tartışmayla beraber merbut cetvel başlığı altında verilmiş olan listeye ilaveler yapılması, eksiklikler bulunduğunu teklif edenler de mevcuttur.

Bunlar arasında Giresun milletvekili Hakkı Tarık Bey “481 numaralı kanunla⁶ Meclis-i Ali Muş Mutasarrıfı Servet Beyin de Ermeni komiteleri tarafından mağdur olduğunu kabul ve hizmeti ve hizmeti vataniyesini takdir etmiştir” şeklinde bilgi verdikten sonra, “Birinci maddeye merbut cetvelde Servet Bey ailesinin de kayıt ve ilavesini teklif ve rica ederim” şeklindeki takririyle bir ilave teklifinde bulunmuştur⁷.

Aynı takrire benzer bir diğer karar de Aksaray Milletvekili Neşet Bey’den gelmiştir. O da verdiği takdirde “Tehcir meselesinden dolayı Kürt Mustafa’nın riyaset ettiği Divan-ı Harp kararıyla idam edilenlerin esamisini muharrer cetvelde Erzincanlı Hafız Abdullah Efendinin ismi sehven unutulmuş olduğundan bu ismin dercini teklif ve rica ederim”⁸ şeklinde Erzincanlı Hafız Abdullah Efendinin listeye dahil edilmesini isteyerek bu mahkemenin verdiği cezanın da adaletsiz bir ceza olduğunu ifade etmiştir⁹.

Erzincanlı Hafız Abdullah Efendi ve divan-ı harp mahkemesi için daha açık ifadeler kullanan Erzincan Milletvekili Abdülhak Bey verdiği uzunca takdirde maddeler halinde sıraladığı gerekçelerden birinci sırada bu mahkeme ile ilgili yorumunu ortaya koymuş ve “Ermeni komiteleri tarafından şehit edilen veya bu uğurda suveri muhtelifede duçarı gadrolan ricalin efradı ailesinin mecmuuna emlak ve arazi ve nakden tazminat itası hakkındaki kanunun birinci maddesine merbut .... Nemrut Mustafa Divanı Harbi Örfi kararı meşumuyla aynı meselden dolayı salben idam edilmiş

6 481 Numaralı Kanun ; Savaş döneminde zarar gören ve şehit edilenlerin ailelerine aylık bağlanması para yardımı yapılması ile ilgilidir.Bkz.TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 8, s. 632 vd.

7 Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey’in 29 Mayıs 1926 Tarihli Konuşması İçin Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 25, s. 603.

8 Aksaray Milletvekili Neşet Beyin 29 Mayıs 1926 Tarihli Konuşması İçin Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 25, s. 603.

9 Erzincanlı Hafız Abdullah Efendinin eşi ve çocukları için 481 numaralı kanun görüşmeleri sırasında da haksız yere idam edildiği belirtilerek şehit aylığı bağlanması istenmiştir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 25, s. 657.

olan ve muvazenei umumiye kanununa merbut (s) cetvelinde muharrer zati mümaileyhin aileleriyle birlikte ismi muharrer Erzincanlı Şehit Hafız Abdullah Efendi ailesinin de ithali" ni istemiştir.¹⁰

Burada en çok dikkati çeken husus Tehcir meselesi sebebiyle (İngilizlere yaranmak için) kurulmuş olan Divan-ı Harp mahkemelerinin başında bulunanlara zalim Nemrut'un¹¹ isminin takılması oldukça ilginçtir. Ayrıca *Ddivan-ı Harb örfi kararı meşumuyla*¹² aynı meseleden dolayı *salben*(haksız yere) *idam edilmiş olan*"¹³ şeklindeki ifadelerden de anlaşılacağı üzere divanı harb kararından da şikayet söz konusudur. Türk milletine olan zararı ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu mahkemeler tarafından idam edilen yöneticilerin hepsi de şehit olarak kabul edilmişlerdir¹⁴.

Kanun teklifi mecliste görüşülürken teklifle beraber verilmiş olan isim listesinin genişletilmesi isteği görüşmeler sırasında bir çok milletvekili tarafından defalarca dile getirilmiştir. Bu listenin genişletilmesi ile ilgili bir teklif de Erzincan Milletvekili Abdülhak Bey tarafından dile getirilmiştir. Buna gerekçe olarak da *"...çünkü bu muhterem şehitlerimizden bir kısmının mevaları ihrak veya tahrip edilmiş ve bu aileler meyanında canını kurtarmış fakat mühim azasından mahrum ve malul kalmış olanlar da vardır. Nitekim istirdadı müteakip Ermeni komitelerinin gard ve mezalimine ait neşredilmiş olan kitaplarda isimleri ve resimleri mevcut olan ailelerden*

10 Erzincan Milletvekili Abdülhak Beyin 29 Mayıs 1926 Tarihli Konuşması İçin Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 25, S. 604.

11 Nemrud: Babil'in kurucusu olarak bilinen hükümdardır. (M.Ö. 2640), Hz. İbrahim'i ateşe attırmıştır. (Babil Kulesinin bunun zamanında yapıldığı söylenir.) Dilimizde zalim, iğrenç gibi ifadeler için kullanılır hale gelmiştir.

12 Meşum: Uğursuz anlamına gelir.

13 Erzincan Milletvekili Abdülhak Beyin 29 Mayıs 1926 Tarihli Konuşması İçin Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 25, S. 604.

14 Mondros Mütarekesinin imzalanışından sonra işgal kuvvetlerinden de cesaret alan Ermeni Dernek ve yöneticileri Damat Ferit Hükümetinin de gayri milli tavrından istifade ederek mahkemelerde şahitlik yapmaları için gazetelere (29 Nisan 1920 tarihli Serbesti Gazetesi gibi) ilanlar verilerek ismarlama şahitler aranır. Mahkemelere baskı yapılması sonucunda mahkeme başkanı Hayret Paşa çekilerek yerine Nemrut lakaplı Mustafa Paşa tayin edilir. Nemrut Mustafa lakaplı kişinin başkanlığı sırasında yapılan düzmece mahkemelerle birçok kişi suçlu addedilerek idam edilmiştir. Bkz. A. Alper Gaziziray, **Ermeni Terörünün Kaynakları**, İstanbul, 1982, s. 517 vd., Tekin Eral, " Milli Şehit Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 17, Mayıs 88, İstanbul, 1988, s. 45 vd.

biri de Erzincan'da Hacı Müştak Efendi ile valide ve çocuklarıdır..... mukaddes vazifesini ve ordusunu bırakmayan fedakar vatanperverlerimizden istirdadı müteakip evini ve ailesi efradını bulamayıp büyük bir azap ve fecat karşısında kalan, kalmış olanlar da mevcuttur.” Şeklinde bir açıklık getirmiş ve listenin genişletilmesi için bir madde ilavesi olarak da “ *ricalden (ve istila görmüş mahallerde Ermeni komiteleri tarafından şehit edilip hüviyetleri suveri subutiyei kâfiye ile heyeti vekilece tahakkuk edecek zevattan her birinin)*”¹⁵ şeklinde Ermenilerce istila görmüş mahallerde Ermeni komiteleri tarafından şehit edilenlerin hükümetçe tespit edilerek genişletilmesi istenmiştir.

Meclisteki görüşmelerde listenin oluşması için verilen tekliflerde tartışma konusu olmuş, bazen ilave teklifi yapılan isimlere karşı çıkmış, sadece oylama yoluyla listeye ilavesi kabul edilenler listeye dahil edilmiştir.

Bununla ilgili ilginç bir tartışma, Muş Milletvekili İlyas Sami Bey ile Gümüşhane Milletvekili Fehmi Bey arasında geçmiştir. Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey, Muş mutasarrıfı Servet Bey ve ailesinin de listeye dahil edilmesini ister¹⁶. Gümüşhane Milletvekili Fehmi Bey, Servet Bey'in şehit olmadığını hastalıktan öldüğü ima etmesi üzerine¹⁷ Muş Milletvekili İlyas Sami Bey söz alarak “ *... Servet Bey merhum bu civar Ermeni komiteleri yüzünden hakikaten mağdur olarak vefat etmiş, şehit olmuştur. Geçen meclisin de kararı vardır. Merhumun bu hizmetini kabul ederek hizmetini vataniye tertibinden efradı ailesine maaş tahsis edilmiştir*”¹⁸. *Binaenaleyh bu kafilenden ayrılması doğru değildir.*”¹⁹ Şeklinde bir izahatta bu-

15 Erzincan Milletvekili Abdülhak Beyin 29 Mayıs 1926 Tarihli Konuşması İçin Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 25, S. 604.

16 Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Beyin 29 Mayıs 1926 Tarihli Konuşması İçin Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 25, s. 603.

17 Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Beyin 29 Mayıs 1926 Tarihli Konuşması İçin Bkz. **TBMM. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 25, s. 605.

18 481 numaralı kanunun görüşmeleri sırasında Servet Beyin isminin ilâvesi teklif edilmiş ve bu teklif kabul edilerek varislerine aylık bağlanmasına karar verilmiştir. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 8, s. 632 vd.-640

19 Muş Milletvekili İlyas Sami Beyin 29 Mayıs 1926 Tarihli Konuşması İçin Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 25, s. 605.

lunmuştur. Bundan sonra oylamaya geçilmiş ve listeye ilavesi kabul edilerek karara bağlanmıştır.

Kanun teklifinden itibaren meclisteki tartışmalarda dikkat çeken hususlardan bir tanesi de burada gayrimenkul verilecek ailelerin tespitinde oldukça hassas davranılmasıdır. Erzincan Milletvekili Abdülhak Bey'in özellikle bölgede Ermeni zulmüne uğramış çok sayıda ailenin bulunması sebebiyle “*umuma teşmil*” maddesini teklif etmiş fakat meclis bu teklifi reddetmiştir²⁰.

Teklif başta “*Emvali Milliyeden*” ödenmesi teklifiyle çıkmış fakat meclis bunu da “*Firari Ermeniler Emvali Metrukesinden*” şeklinde bir kararla bu suçların işlenmesinde rolü olan bir çok kaçak Ermeni'nin geride bıraktığı ve yıllar geçmesine rağmen sahipleri çıkmadığı için *Ermeni Emvâl-i Metrûkesinden Bulunması Hasabiyle Maliye Vekâlet-i Celilesince Evkaf İdaresine Devir Olunan*²¹ mallardan ödenmesi karara bağlanmıştır. Burada tehcir edilen veya kalan Anadolu'da yaşayan yerine, üzerine basılarak söylenen “*Firar Ermenilerin*” mallarından olması da ayrıca dikkate değer bir husustur. Tehcir edilen Ermenilerin mallarına dokunulmamıştır. Ayrıca geri dönerek sahip çıkanların mallarına da dokunulmamıştır.²²

Kanunun çıkışından sonra da uygulamalar sırasında dikkatli davranılmış ve kanun gereği yirmi bin liralık bir gayrimenkul verilmeye gayret edilmiştir. Her hak sahibine verilecek gayrimenkul teker teker tetkik edilmiş ve kıymet komisyonu tarafından değerlendirme yapılmıştır. Hak sa-

20 Meclis Kararı İçin Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 25, s. 604. Kanunun kabul edildiği vaki ilavelerle beraber listede şu isimler bulunmaktadır: Talat Paşa, Cemal Paşa, Cemal Azmi Bey, Bahattin Şakir Bey, Cemal Paşanın Yaveri Süreyya Bey Cemal Paşanın Yaveri Nusret Bey, Sait Halim Paşa, Muş Mutasarrıfı Servet Bey Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Muhakemesinin hini cereyanında firar ve intihar eden Doktor Reşit Bey, Erzincanlı Hafız Abdullah Bey.

21 İfade için bkz. **Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, No: 030. 18.01. 01. / 02. 7. 12, Tarih: 02.02. 1927, Sayı: 4710.

22 Tehcir edilenlerin bir kısmı Mondros Mütarekesinden sonra İstanbul Hükümetince çıkarılan *Geri Dönüş Kararnamesiyle* veya işkal kuvvetleri ile beraber geri gelerek terör estirmişler, fakat bunlar işgal kuvvetlerinin geri çekilmesiyle amaçlarına ulaşamayacaklarını anlayınca yaptıkları vahşetten korkarak kaçıp gitmek zorunda kalmışlardır. Olaylara karışmayarak kalmak isteyenlere de dokunulmamıştır. 31 Aralık 1918 tarihli Geri Dönüş Kararnamesinin metni için bkz **Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babiali Evrak Odası**, Nr. 341055, belge için bkz. Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri Ve Gerçekler (1914 – 1918)**, Ankara 2001, s. 82 vd.

hipleri olan “*hin-i vefatında nafakasıyla mükellef bulunduğu*” kişiler tespit edilerek onlar adına temlik yapılmıştır. Tespit edilen emlakın değeri yirmi bin lira veya bu miktarın altında olan emlakler de bir problem olmadan temlik yapılmıştır. Boğazlayan Kaymakamı Şehit kemal Beyin varislerine, talep edilen emlak yirmi bin lira değerinde olması sebebiyle hiçbir pürüz çıkmadan temlik yapılmıştır²³. Yirmi bin liradan daha az değerinde bir emlak kabul edenler içinde bir pürüz çıkmadan temlik yapılmıştır. Bunun bir örneği de doktor Bahaettin Şakir Beyin varislerine verilmiş olan on yedi bin beş yüz altmış yedi liralık bir emlaktır²⁴.

Fakat bazı ailelerin talep ettiği bina ve araziler yirmi bin liradan fazla olunca, bunlar için de bir kararname çıkarılarak çare aranmıştır. Eğer takdir edilen kıymet yirmi bin liradan fazlaysa bunun farkını verecek olmak isteseler dahi bunun imkanı olmadığı, çünkü kanun gereğince bir gayrimenkul satılırken “*müzayede ve ihale kanunu*” gereğince müzayedeye çıkarılır. Kendileri de müzayedeye katılır ve eğer kendilerinde kalırsa, yirmi bin liradan fazla olan kısmı bir defada olmak üzere nakden ödenerek işlem yapılması gerektiği belirtilmiştir²⁵.

Ayrıca bir çözüm olarak ta, yirmi bin liradan fazla kıymette bir emlak verilmesi kanunlarca mümkün görülmemekle beraber, her birine yirmi bin liradan ibaret hisselerini birleştirerek üç şehit aileye altmış bin liralık bir emlak verilmesinde bir mahzur olmadığı kabul edilmiştir²⁶. Yirmi bin lira-

23 Boğazlıyan Kaymakamı Şehit Kemal'in varisleri olan eşi Hatice Hanım, kızları Mützehher ve Müşerref Hanımlarla oğlu Adnan Beylere yirmi bin TL. değerinde bir gayrimenkul tespiti yapılarak temlik edilmiştir. Kemal Beyin annesi ile babasının isimleri de ilk teklif edilen listede bulunduğu halde veraset kanunu gereğince sadece eşine ve çocuklarına temlik yapılmıştır.; **Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, No: 030. 18. 01. 01./ 023. 7. 19(1), Tarih: 13. 02. 1927, Sayı: 4716; **Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, No: 030. 18. 01. 01./ 023. 7. 12, Tarih: 13. 02. 1927, Sayı: 4710 ve 4716; **Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, No: 030. 18. 01. 01./ 023. 7. 19 (1) eki 137-75, Tarih: 13. 02. 1927, Sayı: 4710. Bu belgelerin bir kısmı daha fazla bilgi almak isteyenler için ek olarak verilmiştir. **Bkz. Ek: 1, 2 ve 3.**

24 **Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, No: 030. 18. 01. 01. / 023. 7. 18, Tarih: 13.02. 1927, Sayı: 4716. **Bkz. Ek: 4**

25 Karar için bkz. **Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, No: 030. 18. 01 / 023. 24. 8 , Tarih: 05. 03. 1927, Sayı: 4846. **Bkz. Ek:5**

26 **Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, No: 030. 18. 01. 01. / 023. 24. 8 , Tarih: 05. 03. 1927, Sayı: 4846. **Bkz. Ek: 5**

lık bir emlak bulunmadığı takdirde bir çözüm olarak ta Urfa Mutassarıfı Nusret Beyin ailesine de elli bin liralık bir emlakın yirmi bin liraya intikal eden hissesi verilerek çözüm üreilmeye çalışılmıştır²⁷.

Muş Mutassarıfı Servet Bey ile Trabzon Valisi Cemal Azmi Beyin ailelerine de yirmi bin liralık bir emlak bulunamayınca, yirmi bin liradan fazla olan kısmı nakden bir defada ödenmek şartıyla emlak sahibi olabilecekleri belirtilmiştir²⁸. Buda bize hiçbir şekilde yirmi bin liradan fazla değerinde olan emlaki verilmediğini de göstermektedir Bu şekilde emlak verilmesi için kanun yayınlandıktan sonra kanun metninde isimleri listede yer almayan fakat aynı kaderi paylaşmış olan kişilerin varislerince yapılan müracaatlar kabul edilmemiştir. Yunanlıların Edirne bölgesini tahliyesi sırasında Ermeni çeteciler tarafından Anadolu Hükümeti (TBMM) ne hizmet ettiği için dolayı şehit edildiği anlaşılan Bilecik Belediye Tabibi merhum Cafer Efendinin oğlu Mahmut Ferit Efendinin müracaatı üzerine konu hükümetçe görüşülmüş²⁹, listede ismi bulunmadığı için yeni bir kanun gerektiği fakat bununda yapılmayacağına karar verilmiştir³⁰.

Bu emlakları alan varisler haricinde başkaca birinin daha sonra gelecek hak iddia edemeyeceği Boğazlıyan Kaymakamı M. Kemal Beyin annesinin vermiş olduğu bir dilekçeden anlaşılmaktadır. Boğazlıyan Kaymakamı M. Kemal Beyin annesi Nafia hanım Cumhurbaşkanlığı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e bir mektup yazarak milletin oğlunun ailesine bağışladığı mal ve mülkten on para istemediğini mallarının da Yunanlıların elinde kaldığı ve gayri mübadil olduklarından dolayı da ellerine geçen parayla borçlarını dahi ödeyemedikleri için, kocası da ölünce çok sefalete düştüğü ve

27 Urfa Mutassarıfı Nusret Beyin varisleri olan eşi Hayriye Hanım ile oğulları Tarık, Mazlum ve Nasuhi Beylere hisseli bir emlak verilmiştir . Bkz, Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, No: 030 18. 01. 01 / 027. 70. 3, Tarih: 25. 12. 1927, Sayı: 5973. Bkz. Ek: 6.

28 Bkz.: Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, No: 030. 18. 01. 01 / 25. 38. 4 (1), eki 137-78, Tarih: 15. 06. 1927, Sayı: 5331; Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, No: 030. 18. 01. 01 / 25. 38. 4 (1), Tarih: 15. 06. 1927, Sayı: 5331. Bkz. Ek: 7, 8.

29 Türkiye Cumhuriyeti,, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, No: 030. 18. 01. 01/ 18. 137. 86 , eki 137-86, Tarih: 08. 02. 1928, Sayı: 6160. Bkz. Ek: 9.

30 Bkz.: Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, No: 030. 18. 01. 01 / 027. 75. 15. Tarih: 08. 02. 1928, Sayı: 6160. Bkz. Ek: 10.

borçlarını ödeyebilmek için yardım talebinde bulunmuştur. Fakat verilen cevapta temlik yapılan emlakten böyle bir pay almasının kanun gereğince mümkün olmadığı (zaten Nafia Hanımında oğlunun varislerinden alınıp da kendisine verilmesini istemediği sadece yedi yüz bin liralık borcunun ödenmesi için bir yardım eli uzatılmasını istemektedir) belirtilmiştir. Nafia Hanıma verilmiş olan emlakten pay almasının mümkün olmadığı özellikle belirtilmiş fakat başkaca bir yardım çaresinin aranması için gerekli yerlere yazılar yazılmıştır³¹. Bu mektup gerçekten Atatürk'e duyulan saygı, sevgi ve güvenin de güzel bir örneğidir. Bu okunmaya değer mektubu ek olarak vermek ve birçok kişinin okumasını sağlamak, bana büyük bir mutluluk verdiğini ifade etmeden geçemeyeceğim.

Sonuç

Türkiye Büyük Millet Meclisi bu kanunu çıkararak Ermeni komiteleri tarafından görevleri gereği hedef olarak seçilen ve tek suçları devlete hizmet için çabalayan yetkililerden intikam ruhuyla bir kısmını yurtdışında ve yurtiçinde kendileri katleden bir kısmını da Mondros mütareskesinden sonra Damat Ferit Hükümeti tarafından İngilizlere yaranmak ve sözde suçlu (Ermeni dernek ve yöneticileri tarafından verilen listelerde bulunan kişiler) varmışta cezalandırıyorlarmış gibi görünmek³² için düzmece olarak yapılan ve başına da Nemrut Mustafa lakaplı kukla bir başkan atayarak adeta yargısız infaz edilerek idam sehпасına götürülen veya idam yerine intiharı tercih eden³³ Türk yetkililerin geride bıraktıklarının yanında olduğunu göstermiştir. Bu şehitlerin zarar görmesinde taraf olan ve suç işleye-

31 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: **Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, No: 030. 18. 01. 01 / 23. 7. 19(1). eki 137-75, Tarih: 02. 02. 1927, Sayı: 4710;. Bkz. Ek: 11.

32 Amerika ve Avrupa Devletlerinin çok ısrarlı aramalarına ve araştırmalarına rağmen kendileri işkâl yıllarında ellerinde bulunan Osmanlı Arşivi dahil olmak üzere Paris, Washington ve Londra arşivlerinde de suç teşkil edecek bir delil bulunamamış fakat Ermeni Patriği ve İngiliz Yüksek Komiserinin verdiği listelerle suçlu avına çıkmıştır. Bkz. Azmi Süslü, Fahrettin Kızıoğlu, Refet Yınanç, Yusuf Halaçoğlu, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Ankara, 1995, s. 230 vd.; ayrıca bkz. Bilal Şimşir, **The Deportees of Malta and the Armenian Question**, Ankara, 1984.

33 Dr. Reşit Bey tutuklandığı yerden arkadaşlarının kaçırılır fakat Ermeni komiteleri ve kolluk kuvvetlerince aranır. Tekrar yakalanacağını anlayınca yapılan zulmü protesto edercesine yakalanmak için intihar eder. Yakalanacağını anladığı takdirde intihar edeceğini yazdığı mektuplarda da belirtmiştir.

rek firar edenlerin özellikle de geri dönmeyenlerin (*Ermeni Emvâl-i Metrûkesinden Bulunması Hasabiyle Maliye Vekâlet-i Celilesince Evkaf İdaresine Devir Olunan*) mallarından, bir kısmı, bunlara verilerek acılarını paylaşan bir karar çıkaran meclis, şehitlerin bu cezaları hak etmedikleri mahkeme kararlarının bir düzmece kararlar ve esas suçluların Ermeni komiteleri olduğunu göstermiştir.

Ayrıca kanun düzenli bir şekilde uygulanarak genele şamil edilmeyerek amacın sadece mal dağıtmak olmadığını da göstermiştir.

Esas suçluların kendileri ve Ermeni komitelerinin olduğunu kabul etmeyecek halan daha bir suçlu arayışı içinde olanların,, ilk akıllarına gelen ve Ermenileri geçmişte olduğu gibi bu günde kullanmak, ayrıca Türk halkını suçlu göstermek için devamlı gündeme getirilen tehcir olayını soykırım olarak göstermek için suçlu ilan edilenlere de şehit unvanı vererek³⁴ onların çocuklarına da sahip çıkarak bu düzmece iddia ve mahkeme kararlarına katılmadığını da göstermiştir.

Atatürk'ün Riyasetinde ki Türkiye Cumhuriyeti Devleti , Hükûmeti ve milleti ile bu şehitlerine sahip çıkarak Ermeni çeteleri ve taraftarlarına da adeta bir gözdağı vermiştir. Ayrıca sözde soykırım iddialarının düzmece olduğu ve suçlu görülerek idam edilen veya suikaste kurban edilenlerinde bu konuda bir suçları olmadığı da bir meclis kararı olarak ta teyit edilmiştir. Bu kanun ve uygulamalar Atatürk'e soykırımı kabul ediyormuş veya tehciri yapanları suçluyormuş gibi iddialara da bir cevap niteliğindedir. Ayrıca Tehcirde suçlu adedilerek Ermeni komiteciler tarafından şehit edilen Talat Paşanın varislerinin müracaatı üzerine³⁵ yıllar sonra Türkiye Büyük Millet Meclisince aylık bağlanması da³⁶ bu iddiaların haksız olduğunun diğer bir ispatıdır.

34 Boğazlıyan kaymakamına M. Kemal Bey 'e 14 ekim 1922 tarihinde çıkarılan özel bir kanunla " Millî Şehit" unvanı verilmiştir.Bkz. Tekin Erol, " Millî Şehit Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 17, Mayıs 88, İstanbul, 1988, s.46; Ferudun Kandemir, "Boğazlıyan Kaymakamı Nasıl Asıldı", *Tarih Hazinesi Tarih ve İlim Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 12, İstanbul, 1951, s.575 vd.; nakleden Azmi Süslü, Fahrettin Kırzioğlu, Refet Yınanç, Yusuf Halaçoğlu, *Türk Tarihinde Ermeniler*, Ankara ,1995, s. 237 vd.

35 *Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, No: 030. 18. 01. 01 /18. 245.140. eki. 245-140, Tarih: 20. 12. 1925, Sayı: 2916. Bkz. Ek: 12

36 *Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, No: 030. 18. 01. 01 /016. 79. 11, Tarih: 20. 12. 1925, Sayı: 2916. Bkz. Ek: 13